

*О.Т. Бенъ**Orislava T. Ben*

ЕТАПИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Abstract. This article deals with the process of institutionalization of youth non-governmental organizations as one of the most important institutions of a civil society. The main attention is paid to the separation of stages of the institutionalization with regard for the specificity of youth organizations. The necessary conditions for the institutionalization to be considered full are clarified.

Інституціоналізація належить до ключових понять сучасної соціологічної теорії. Особливо це стосується українських реалій, що продовжують перебувати у процесі трансформації, яка завжди включає ті чи інші інституціоналізаційні дії. В Україні трансформаційні, а отже і пов'язані з ними інституціоналізаційні процеси розвиваються в руслі побудови громадянського суспільства. Знаючи, що таке громадянське суспільство, ми можемо уявляти, в якому напрямі рухаються соціальні трансформації на українському ґрунті. Тому вивчення громадянського суспільства, зокрема однієї з його невід'ємних частин – громадських, в тому числі молодіжних, організацій, є дуже важливим та актуальним для вітчизняних соціогуманітарних наук.

Поняття “інституціоналізація” має багато визначень. Їх порівняльний аналіз дає можливість запропонувати авторське робоче означення, на яке ми будемо спиратися далі. Отже, інституціоналізацію слід вважати процесом створення чи становлення соціальних інститутів, процесом перетворення аморфного соціального руху у структуровану організацію.

Якщо погодитися з тим, що інституціоналізація – це процес, то її можна розділити на певні етапи. Звичайно, такий поділ буде теоретичним і досить умовним, адже теоретично сконструйована послідовність інституціоналізаційних етапів буде неминуче коректуватися практикою; тоді етапи можуть перетинатися, мінятися місцями, відбуватися одночасно тощо. Проте, на нашу думку, для глибшого розуміння поняття “інституціоналізація” його необхідно розділити на окремі елементи або етапи, що дозволить детально подивитися на те, як відбувається інституціоналізація, з'ясувати, що потрібно для того, аби сформувався той чи інший соціальний інститут, зокрема інститут молодіжних громадських організацій.

Слід відзначити, що проблема інституціоналізації займає чільне місце в наукових колах, як українських, так і іноземних. Її досліджували П. Бергер,

Т. Лукман, В. Пауелл, П. ДіМаджіо, П. Дрю, М-Л. Сорджонен, М. Оберг, М. Сандберг та ін. Опосередковано питання інституціоналізації розглядають ті дослідники, які вивчають її продукт, тобто соціальні інститути. Це, зокрема, Г. Спенсер, Е. Дюркгайм, М. Вебер, Т. Парсонс, Р. Мертон та ін. Із сучасних українських соціологів питання соціальних інститутів та інституціоналізації у своїх працях порушують Є. Головаха та Н. Паніна, С. Макеев, В. Матусевич, Є. Сірій та ін.

У працях згаданих вище, а також інших вчених розглядаються багато різних проблем, пов'язаних з інституціоналізаційними процесами, однак проблема етапів інституціоналізації, на нашу думку, потребує більш детального розгляду. Більшість праць або взагалі не зупиняються на інституціоналізаційних етапах, або описують їх досить лаконічно. Щодо інституту молодіжних громадських організацій, то в науковій літературі особливостей етапів їх інституціоналізації автором наразі виявлено не було взагалі.

Безпосередньо питань етапів інституціоналізації торкається у своїх працях український вчений Є. Сірій [1, 52]. Декілька способів змін в тій чи іншій інституції пропонує теорія управління [2, 249], а також теорія організації, зокрема її представник К. Луїн [2, 249] тощо. Однак ці дослідження носять переважно загальний характер, не стосуються деталей процесу інституціоналізації і зовсім не згадують про конкретні інститути, передусім про інститут молодіжних громадських організацій.

Про компоненти інституціоналізації (також у загальному контексті) пишуть П. Бергер і Т. Лукман у своїй праці “Соціальне конструювання реальності” [3], проте вони не вважають їх етапами цього процесу.

Мета автора цієї статті полягає в тому, щоб більш глибоко і детально проаналізувати етапи процесу інституціоналізації, а також показати особливості інституціоналізаційних етапів молодіжних громадських організацій в Україні.

Отже, для того щоб бути повною і завершеною, кожна інституціоналізація, в тому числі молодіжних громадських організацій, проходить такі етапи:

1. Потреба – це те, з чого розпочинається будь-яка людська активність, в тому числі інституціоналізаційна (з цього компонента починається інституціоналізація у всіх згаданих концепціях та теоріях).

Потреба, матеріальна або духовна, тісно пов'язана з такими поняттями, як *мета та ідеологія*.

Мета або цілі можуть бути різними:

- стратегічні – це глобальні цілі, які визначають розвиток тієї чи іншої інституції, що буде створена у майбутньому;
- тактичні – це цілі, що передбачають, які дії потрібно здійснити для досягнення стратегічних цілей;
- оперативні – це цілі, пов'язані з короткотерміновими завданнями, котрі потрібні для виконання тактичних цілей [2, 102].

Процес інституціоналізації може розпочинатися як з оперативних, так і з стратегічних цілей; це залежить від специфіки майбутнього соціального інституту. Це стосується і молодіжних громадських організацій, проте

особливістю є те, що багато з них виникають на основі дрібних оперативних цілей, які згодом можуть перерости у більш глобальну мету.

Важливим моментом у процесі інституціоналізації є вибір ідеології, яку має кожна молодіжна організація. Ідеологія переважно породжує солідарність і визначає мету інституції.

Ідеологія може мати такі прояви:

- вона може бути незмінною, незважаючи на жодні обставини; зміна ідеології означає крах інституту;
- ідеологія може бути глибокою, ретельно обраною і змістовною, однак допускає незначні зміни, якщо цього вимагатимуть серйозні обставини;
- ідеологія може бути ситуативною, тобто такою, яка може змінюватися, залежно від обставин;
- ідеологія може бути випадковою, для якої внутрішні або зовнішні зміни є органічним явищем.

Усі ці ідеологічні прояви характерні для молодіжних організацій. Негативними явищами є як надмірна стійкість, яка дає чіткість, але не дозволяє йти в ногу з часом, так і надмірна мінливість, у котрій, навпаки, немає впевненості. Натомість є два середні прояви ідеологій, які дають стійкість та впевненість і одночасно дозволяють бути гнучкими, якщо це потрібно.

2. Потреба викликає певну діяльність, яка поступово габітуалізується, або вводиться у звичку.

У процесі габітуалізації, який стосується як групи людей, так і кожного індивіда зокрема, будь-яка дія, котра часто повторюється, стає звичкою. Це означає, що в майбутньому вона може бути виконана автоматично [3, 90]. Ми звільняємося від постійної необхідності витратити зусилля на вирішення тих чи інших проблем повсякденного характеру, адже габітуалізація дає можливість використовувати нашу енергію для прийняття рішень там, де це справді необхідно, – для чогось творчого та інноваційного. Це дозволяє рухатися вперед, що є важливим у процесі інституціоналізації.

Завдяки габітуалізації ми не змушені кожного разу заново “винаходити велосипед” для того, щоб пояснити вже відому ситуацію. Ми вже маємо певні знання, які стали рутинними та само собою зрозумілими, і можемо використовувати їх для прогнозування подібних ситуацій у майбутньому.

3. Діяльність, яка набуває взаємного характеру, починає ставати типовою.

П. Бергер і Т. Лукман стверджують, що власне інституціоналізація починається там, де здійснюється взаємна типізація габітуалізованих дій різними учасниками цих дій [3, 92].

У процесі типізації ті чи інші дії стають типовими в межах конкретного інституту. Вони утворюють певну систему “кодів”, яка є зрозумілою для членів саме цього інституту. Таким чином, люди, котрі взаємодіють протягом певного часу, можуть передбачати повсякденну поведінку одне одного, а знаючи, чого очікувати від інших, можуть переводити свою взаємодію на інший рівень, який передбачає розподіл праці та вирішення більш важливих питань.

Молодіжні організації також починаються з типових дій, які здійснюються в тих самих (типових) обставинах. Згодом вони стають звичаями, а пізніше – нормами, записаними у статутах, правилах тощо. Характерно, що саме у молодіжних організаціях статuti при створенні організацій, як правило, є досить стислими, а з часом розширюються за рахунок відображення в них діючих у реальному житті типових норм і правил, що виникають в процесі інституціоналізації. Для контролю за їх дотриманням в кожній інституції, в тому числі у громадській організації, утворюється контролюючий орган, який може по-різному називатися, але виконує схожі типові функції – контролю за дотриманням загальноприйнятих правил організації.

4. Далі межі габітуалізації та взаємної типізації розширюються.

Процес інституціоналізації можна продовжувати двома шляхами:

- Розширення меж габітуалізації – звикання до одних речей дає змогу починати процес габітуалізації стосовно інших речей. У цьому відношенні даний процес можна вважати безперервним.
- Розширення меж взаємної типізації – до стартової групи, яка розпочинала взаємодію і вже виробила певну систему кодів у своїх взаєминах, можуть приєднуватися інші люди, що переводить їхні відносини на інший рівень. Процес інституціоналізації удосконалюється. Інститут уявляється новим членам як об'єктивна реальність, щось сформоване, до чого вони повинні пристосуватися. П. Бергер і Т. Лукман порівнюють цю ситуацію з відносинами батьків і дітей; умовно їх можна назвати “старшим” і “молодшим” поколіннями. Для обох “поколінь” процес інституціоналізації стає об'єктивним, але прозорим він є лише для “старшого покоління”, тоді як для “молодшого” цей процес набуде прозорості, коли вони самі братимуть у ньому участь [3, 98–99].

Після названих вище етапів інституціоналізації, які, на нашу думку, відбуваються послідовно, починаються процеси, які переважно здійснюються одночасно.

5. Формується статусна і рольова система.

Ця система відіграє дуже важливу роль у процесі інституціоналізації. Т. Парсонс пояснює це тим, що соціальний інститут може проявити себе в реальному світі лише через певні ролі, які виконують люди з певним статусом (див. схему 1).

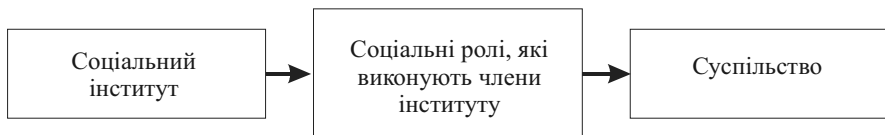

Схема 1. Зв'язок між соціальним інститутом і суспільством

Розподіл праці, або розподіл ролей, який створює ситуацію, де всі зацікавлені в успішному продовженні інституціонального процесу, є важливим елементом становлення будь-якого інституту.

Ролі можуть формуватися по-різному.

- Люди можуть самі формувати ті чи інші ролі у процесі спільної взаємодії з іншими людьми, вони не зобов'язані дотримуватися того, що вже було вироблено до них.
- Люди можуть бути поставлені перед фактом існуючої системи ролей, до якої потрібно пристосуватися.
- Система ролей може вже існувати, але зважаючи на те, що ролі мають виконуватися конкретними людьми, ці люди можуть вносити свої корективи і модифікувати рольову систему певної інституції.

У соціології існує таке поняття, як “рольовий репертуар”; це межі допустимої очікуваної поведінки особи з певним статусом. Рольовий репертуар може бути широким або вузьким. Якщо він широкий, це, з одного боку, може створювати нечіткість у діяльності інституції, але з іншого – дає значні можливості для маневру в різних девіантних ситуаціях. І навпаки, якщо роль дуже обмежена, це не дозволяє суттєвих маневрувань, однак може сприяти чіткості і структурованості інституту. Особливістю молодіжних організацій є досить широкий рольовий репертуар зі всіма своїми плюсами і мінусами.

Рольова система піддається контролю, коли узгодження або неузгодження з соціально прийнятими ролями супроводжується позитивними або негативними санкціями.

6. Відповідно згодом або паралельно запроваджується система соціального контролю.

Потреба в запровадженні механізмів соціального контролю з'являється, як тільки соціальний інститут стає реальністю, відмінною від первинної конструкції. Тобто з долученням до нього нових людей актуалізуються проблеми відхилення від запрограмованого способу дій – адже люди частіше відхиляються від правил, встановлених іншими, ніж від власних правил. Для молодіжних організацій, де плінність кадрів є, природно, дуже високою, це особливо важливо. Інститут повинен закріпити владу над своїми членами, підтримувати існуючий інституційний порядок та діючі норми і правила на протипагу прагненням нового покоління внести свої новації [3, 104].

До системи соціального контролю належать два елементи:

- норми – це певні настанови, які говорять, як потрібно поводити себе в межах тої чи іншої інституції;
- санкції – це засоби заохочення і покарання, що спонукають людей дотримуватися існуючих норм.

Норми і санкції бувають позитивними і негативними; формальними і неформальними [1, 58]. У контексті молодіжних громадських організацій ми пропонуємо модифікувати схему Є. Сірого таким чином (див. табл. 1).

Таблиця 1

Система соціального контролю у молодіжних громадських організаціях

	<i>Позитивні</i>	<i>Негативні</i>
<i>Формальні</i>	<p>Норми: офіційні закони і правила, які вказують, що можна і треба робити (статути, переліки правил)</p> <p>Санкції: публічне схвалення з боку різних офіційних органів і установ (нагороди, премії, титули, грамоти, подяки)</p>	<p>Норми: офіційні закони і правила, за якими забороняється щось робити (статути, переліки правил)</p> <p>Санкції: покарання, передбачене законами, офіційними і нормативними актами (позбавлення певних прав, догана, виключення з організації)</p>
<i>Неформальні</i>	<p>Норми: неофіційні приписані правила та взірці поведінки</p> <p>Санкції: публічне схвалення, яке не виходить від офіційних організацій (дружня похвала, компліменти, неформальне визнання, слава)</p>	<p>Норми: неформальні закони та настанови, за якими забороняється щось робити</p> <p>Санкції: покарання, які не передбачені офіційними інстанціями (зауваження, нехтування, недобррозичливий відгук)</p>

Спочатку виникають неформальні норми і правила, а також санкції, які їх контролюють. Далі ці неформальні правила мають три шляхи розвитку:

- частина з них формалізується;
- частина продовжує існувати на неформальному рівні;
- частина може зникнути взагалі.

Специфікою молодіжних громадських організацій є наявність великої кількості неформальних норм та санкцій. Молодь за своєю натурою навіть в організаціях намагається уникати зайвих формальностей та обмежень. Проте інституціоналізаційні порядки диктують свої вимоги, однією з яких є дотримання формальностей.

7. *Ще однією з таких формальностей є організаційна структура.*

Організаційна структура потрібна будь-якій інституції, в тому числі молодіжній громадській організації, для ефективного існування і плідної діяльності. Вона включає певні ресурсні бази – матеріальні, технічні, фінансові, людські тощо. Структура може бути різною: більше чи менше розгалуженою, більше чи менше формалізованою; це залежить від специфіки інституту. Якщо звернутися до молодіжних громадських організацій, то їхні структури переважно не є надто складними чи надто формалізованими. Бюрократія, яка виникає там, де з'являється формалізація, у молодіжному середовищі повинна бути мінімальною, але дієвою – молодь не любить формалізації, але саме їй вона необхідна для збереження порядку, в тому числі інституційного.

У соціології та суміжних науках існує багато моделей створення організаційної інфраструктури. У процесі інституціоналізації потрібно вибрати певну модель, на основі якої буде формуватися організація. Р. Гріфін і В. Яцура пропонують такі моделі [2, 221–226] (ці моделі видозмінено відповідно до специфіки молодіжних громадських організацій):

- функційна (U-) форма, яка ґрунтується на функційному підході до структуризації. Вона називається U-формою, тому що U означає “unitary”, тобто унітарний. Організації такого типу поділяються на відділи, які виконують різні функції; кожен з них існує автономно (див. схему 2).

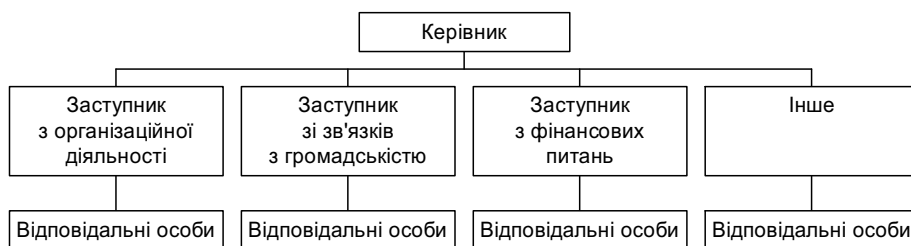

Схема 2. Функційна модель молодіжної громадської організації

- конгломератна (H-) форма, яку використовують організації, що утворилися внаслідок об'єднання різних, не пов'язаних між собою структур. H-форма означає холдинг (holding). Усі ці структури діють окремо, але для досягнення єдиної мети (див. схему 3).

Схема 3. Конгломератна модель молодіжної громадської організації

- філіальна (M-) форма – це форма, що ґрунтується на багатьох подібних одна до одної структурах, які працюють в межах всієї організації. Цей поділ може бути зроблений за територіальною ознакою, коли організація складається з певних філій або осередків (див. схему 4).

Схема 4. Філіальна модель молодіжної громадської організації

- матрична форма, яка поєднує два критерії – функціональний поділ і принцип тимчасових проектів, які в той чи інший час накладаються на існуючий порядок (див. схему 5).

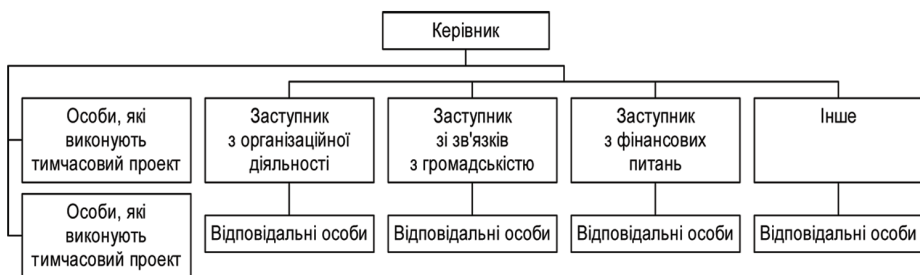

Схема 5. Матрична модель молодіжної громадської організації

- комбінована форма, яка поєднує вище названі форми і найчастіше застосовується на практиці.

Вибір моделі структуризації має важливе значення у процесі інституціоналізації, оскільки визначає існування організації в майбутньому.

8. *Одночасно з процесами формування ролей, системи контролю та організаційної структури відбувається процес легітимації.*

Будь-який інституціоналізаційний процес потребує легітимації, тобто своєрідного пояснення і “узаконення”, зокрема у сфері масової свідомості. Легітимація – це вторинний процес, який надає нормативного характеру практичним поняттям і тим самим пояснює та “виправдовує” інституціональний процес.

Ця стадія необхідна перш за все для так званого “молодшого” і всіх наступних поколінь, які отримують інформацію не безпосередньо, а через інших. Тобто легітимація – це певний захист інституції від інтерпретації “молодшими покол-

іннями” [3, 103–104]. У молодіжних організаціях, члени яких швидко “виростають” і змінюються своїми молодшими однодумцями, це дуже актуально.

Легітимація потрібна для того, щоб протидіяти хаосу. У будь-якому інституціоналізаційному процесі спочатку закладається офіційна версія. Однак згодом може виробитися неофіційна (альтернативна або девіантна) версія. Ця неофіційна версія має право на існування і не створює особливих проблем до того часу, поки не кидає виклик початковій версії. Тобто проблема з’являється тоді, коли цю неофіційну версію починають підтримувати більше, ніж припустимо, членів певного інституту. Виникає потреба в механізмах захисту офіційної версії від будь-яких девіацій [3, 173–174]. Формування альтернативних або девіантних точок зору спрямовує рух процесу інституціоналізації у двох можливих напрямках.

- Якщо механізми захисту виявляться недостатньо продуманими, загроза інституційному порядку може стати реальністю, а це тягне за собою безпорядок і навіть деінституціоналізацію.
- Якщо механізми захисту спрацюють, ця ситуація може стати позитивним поштовхом для процесу теоретичної легітимації інституційного порядку, яка здійснюється на вищому рівні, що враховує недоліки попереднього.

Зважаючи на всі ці можливі загрози, кожна інституція, яка прагне зберегти свій інституціональний порядок, створює механізми його захисту. Одним з таких механізмів є так звана негативна легітимація або анігіляція – механізм для концептуальної ліквідації того, що знаходиться поза межами допустимого.

1. Це можна робити, надаючи девіантним феноменам негативний статус, який вважається нижчим за те, що належить до офіційної точки зору. Це автоматично виключає з офіційного дискурсу непотрібні феномени.

2. З девіантними проявами також може вестися боротьба, метою якої є включити ці прояви до власного дискурсу [3, 186–187].

Для молодіжних організацій характерними є проблеми, пов’язані з виникненням альтернативних точок зору: якщо часто змінюються люди, відповідно так само часто виникають різні ідеї. Коли в тій чи іншій організації з’являється особа, яка не підпорядковується визначеним правилам сама і підбурює проти цих правил інших, цю особу, згідно з указаною вище схемою, або перевиховують, або, у випадку невдачі з перевихованням, її позбуваються. Іншими словами, з девіантним феноменом намагаються боротися так, аби повернути його в межі дискурсу, а в разі невдачі виводять з цих меж, надаючи йому негативного значення (тобто якщо не спрацює другий спосіб, повертаються до першого). Якщо цього не зробити вчасно, то процес інституціоналізації може бути перерваним чи навіть спрямованим у протилежний бік. Якщо ж процедура перевиховання була успішною, особа повертається в інституціональне середовище, і процес інституціоналізації продовжується у визначеному раніше напрямі.

9. *Завершується інституціоналізація процесом легалізації.*

Йдеться про узаконення інституту в суспільстві. Для ефективного існування він повинен стати узаконеною частиною системи суспільства. У законодавчо закріпленому інституті з’являються права, поряд з якими існують обов’язки.

Дуже часто ці обов'язки пов'язуються з різноманітними бюрократичними питаннями, що особливо актуально в Україні і в сфері молодіжних громадських організацій (вони мають низку пільг, які тягнуть за собою набагато більше бюрократичних зобов'язань). Однак як частина соціуму, яка потребує від нього тих чи інших прав, усі соціальні інститути, в тому числі молодіжні громадські організації, мають пройти цю процедуру.

Очевидно, є організації, які відмовляються від цього етапу у зв'язку з бюрократичними труднощами. Однак тоді вони свідомо позбавляють себе різноманітних прав, які дає ця легалізація. Причиною відмови від законодавчої легалізації може бути відсутність потреби в цих правах. Тоді можна говорити про те, що організація не пройшла цього етапу, який передбачає процес інституціоналізації. Зрештою, про такі організації складно робити висновки, оскільки через відсутність документації вони є практично недоступними для сторонніх осіб, в тому числі і дослідників.

Потрібно відзначити, що в поданій класифікації є ряд запозичень із праці П. Бергера і Т. Лукмана "Соціальне конструювання реальності", але власне виокремлення етапів інституціоналізації, які, на думку авторів, відбуваються одночасно, у ній немає.

На думку автора цієї статті, виділення зазначених вище етапів інституціоналізації, а особливо їх послідовність, як уже зазначалось, є умовними. Це, радше, теоретична картина, яка на практиці виглядає більш строкато. Проте для теоретичного аналізу інституціоналізації виокремлення таких етапів, на нашу думку, має позитивне значення. Зокрема, аналіз етапів дозволив нам розглянути процес інституціоналізації детальніше, дав можливість з'ясувати, які компоненти потрібні для того, щоб сформувався повноцінний соціальний інститут.

У цій статті показано особливості створення інституту молодіжних громадських організацій, починаючи від потреби, далі через процеси габітуалізації і типізації, через формування ролей, системи контролю та організаційної структури і до легітимізації та легалізації. Частина цих етапів відбувається одночасно, однак кожен з них є необхідним компонентом інституту молодіжних громадських організацій. Без будь-якого з них інституціоналізація була б незавершеною. Якщо молодіжна організація пройшла всі названі вище процеси, можна стверджувати про наявність в українському суспільстві цілісної і перспективної одиниці соціального інституту.

Увага в цій статті зосереджена на інституті молодіжних громадських організацій, однак, на нашу думку, етапи і компоненти інституціоналізації, описані вище, можна застосувати для аналізу становлення інших соціальних інститутів. Кожен з них, безперечно, має свою специфіку, але вважаємо можливим припустити, що існує спільний алгоритм формування соціальних феноменів такого ґатунку.

-
1. Сірий Є.В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : Навч. посіб. – К.: Атіка, 2004. – С. 44–66.
 2. Гріфін Р., Яцура В. Основи менеджменту. – Львів: Бак, 2001. – 605 с.
 3. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М.: «Медиум», 1995. – 323 с.